

24

24

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक
॥ संशोधक ॥

पुरवणी अंक - मार्च २०२२ (त्रैमासिक)

● शके १९४४ ● वर्ष : ९० ● पुरवणीअंक : ४

संपादक मंडळ

● प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे ● प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा ● प्रा.श्रीपाद नांदेडकर
अतिथी संपादक :

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.

दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४०४५७७०२०

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी ₹ ५००/-; आजीव वर्गणी ₹ ५०००/- (१४ वर्षे)

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे २१.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकेच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले आहे. या
नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

संशोधक

महात्मा फुले यांचे भारतीय शेती व शेतकऱ्याविषयीचे विचार

१) प्रा.उध्दव मनोहर घोडके

विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय,
औंध, पुणे, महाराष्ट्र Email :- uddhavmghodake@gmail.com

२) प्रा.डॉ.पांडुरंग किसन लोहोटे

संचालक, शारीरिक शिक्षण महात्मा फुले महाविद्यालय,
पिंपरी, पुणे, महाराष्ट्र Email :- plohote@gmail.com

प्रस्तावना :

भारत हा खेड्यांचा देश असून भारतीय अर्थव्यवस्था आजही बऱ्याच प्रमाणात शेती क्षेत्रावर अवलंबून आहे. तसेच भारतीय ग्रामिण विकास शेती विकासावरच अवलंबून असल्याने शेती विकासावर भर देण्यात आला. भारतीयांचा मुख्य व्यवसाय शेती असल्याने भारतासारख्या विकसनशील देशाच्या राष्ट्रीय उत्पन्नाचा मोठा स्रोत, रोजगार आणि जीवननिर्वाहाचे प्रमुख साधन, औद्योगिक विकास आणि व्यापाराचा मुख्य आधार शेतीच आहे. तसेच शेती भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा तर आहेच पण विकासाची गुरूकिल्ली आहे.

ज्या देशाचा प्रमुख व्यवसाय शेती आहे असे देश जोपर्यंत आधारभूत शेतीक्षेत्राचा विकास करित नाहीत तोपर्यंत आपल्या मर्यादित साधनाद्वारे आर्थिक विकासाचा उच्च दर प्राप्त करू शकत नाही अशाप्रकारे भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे. म्हणून शेतीचा विकास करणे आवश्यक आहे. ब्रिटीश कालीन भारताचा अभ्यास करित असताना अनेक समाज सुधारकांनी ग्रामीण भाग व भारतीय शेतीचा विकास होणे गरजेचे असल्याचे नमूद केले आहे जसे कि ग्रामिण विकासाचे महत्त्व सांगताना स्वामी विवेकानंद म्हणतात की The real India lives in the villages, Unless we are able to uplift the tribal's and backward classes, India faces a dark future. तर महात्मा गांधीजींनी 'खेड्याकडे चला' हा महत्त्वाचा मुलमंत्र दिला. तसेच भारतातील परंपरागत समाज व्यवस्थे विरुद्ध बंड करणारे, स्त्री स्वातंत्र्य व शिक्षणाचे जनक, आणि शेतकरी व कामकरी यांची चळवळ उभारणारे पहिले पुढारी म्हणून महात्मा फुले यांचा उल्लेख होतो. शिक्षणानेच मनुष्य विवेकशील व संवेदनशील बनतो. शिक्षणाशिवाय समाजाचा उद्धार होणार नाही याची त्यांना जाणीव होती हे महात्मा फुलेंनी त्यांच्या 'तृतीयरत्न' या नाटकातून दाखवून दिले होते.

संशोधनाची अभ्यासाची उद्दिष्टे -

अभ्यासाची मुख्य उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत.

१. महात्मा फुलेंच्या शेतीबद्दलच्या विचारांचा अभ्यास करणे.
२. शेतकऱ्यांच्या तत्कालीन स्थितीचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दती -

प्रस्तुत संशोधनासाठी दुय्यम साधनसामग्रीचा वापर केला असून महात्मा फुले यांच्या विविध ग्रंथाचा उपयोग करण्यात आला आहे .

ज्योतिराव गोविंदराव फुले (११ एप्रिल १८२७ - २८ नोव्हेंबर १८९०) हे महाराष्ट्रातील एकोणिसाव्या शतकातील ते प्रसिद्ध सामाजिक कार्यकर्ते आणि प्रयोगशील शेतकरी होते. भारतीय सामाजिक कार्यकर्ते, विचारवंत, जातिविरोधी समाजसुधारक आणि लेखक होते. अस्पृश्यता आणि जातिव्यवस्थेचे निर्मूलन आणि स्त्रियांना आणि अत्याचारित जातीच्या लोकांना शिक्षण देण्यासाठी त्यांनी केलेल्या प्रयत्नांसह त्यांचे कार्य अनेक क्षेत्रात विस्तारले. ते आणि त्यांची पत्नी, सावित्रीबाई फुले, भारतातील स्त्री शिक्षणाचे प्रणेते होते. अनुयायांसह, खालच्या जातीतील लोकांना समान हक्क मिळवून देण्यासाठी सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. सर्व धर्म आणि जातीचे लोक या संघटनेचा भाग बनू शकतात ज्यांनी शोषित वर्गाच्या उत्थानासाठी कार्य केले. महाराष्ट्रातील सामाजिक सुधारणा चळवळीतील एक महत्त्वाची व्यक्ती म्हणून फुले यांची ओळख आहे. ज्योतिराव फुले हे समाजसुधारकांव्यतिरिक्त शेतकरी, व्यापारी, व्यापारी, शेती करणारे आणि महापालिका कंत्राटदार होते. त्यांनी शेतकरी म्हणूनही काम केले. महात्मा ज्योतिराव फुले हे समाजसुधारकांव्यतिरिक्त शेतकरी, व्यापारी, व्यापारी, शेती करणारे आणि महापालिका कंत्राटदार होते. त्यांनी शेतकरी म्हणूनही काम केले.

महात्मा फुले यांचे शेतीबद्दलचे मत -

शेतकरी हा संपूर्ण समाजव्यवस्थेचा कणा आहे परंतु